

ÉPÜLETFA KITERMELÉSÉNEK KORLÁTOZÁSA ÉS CSÖKKENŐ LEHETŐSÉGEI KÉT SOMOGYI KÖZSÉGBEN 1786–1814 KÖZÖTT

KNÉZY JUDIT

Széchenyi Ferenc somogyi birtokaihoz tartozó két XVIII. századi telepítésű német község: Pusztaszemes¹ és Szulok² e korból származó iratai között található néhány olyan dokumentum, amelyek Somogyban, szorosán véve a Széchenyi birtokokon a faépítkezés korlátozásának és megszükkült lehetőségeinek fontos határjelzői.

Az építkezés faigényesebb technikáinak, főként a fából való falak (borona, sövény, fiatalpas-vázás) és a dorongokkal leszorított szalmafedél készítésének tiltása vagy korlátozása a jobbágyok épület-, szerszám-, és tűzifa kitermelésének szabályozása, ellenőrzése, a jobbágyok szabad faizási jogának megszüntetése az erdőkben szegényebb területeken már az 1720–30-as években megindult országszerte.

Zentai Tünde idéz³ hazánk különböző vidékeiről származó ilyen értelmű rendeleteket,⁴ többek között Simontornyáról az 1725-ben összeült generális kongregáció határozatát,⁵ amely szerint a házépítők mindent tartoznak égetetlen téglából építeni hajlékaikat, különösen a betelepítésre kerülő községekben. Ugyanő sorol fel adatokat arra Baranyából, hogy a letelepítetteknek a földesúr biztosította különösebb korlátozás nélkül az épületfaanyagot még lakó- vagy más, fából való falú építményekhez is.⁶ Az ország számos vidékén javasolták a vályog vagy más, fecskerakású vagy égetett téglából való falak emelését, eszerint készültek egyes telepített falvak lakóinak épületegyüttese számára a mintatervek. A rendelkezések többnyire figyelembe vették a helyi adottságokat, van-e megfelelő épületfát adó erdő vagy nincs, az újabb építési technikákhoz volt-e anyag (megfelelő agyag, szárföld), megfelelő szakismerettel rendelkező ember (*háztömő, vályogkészítő, zsuppoló*).⁷ Így volt, ahol megtiltották a borona-, sövényfalat vagy fiatalra építetteket, volt ahol megengedték a sövényt vagy a talpas-vázásat, volt ahol egyiket sem engedélyezték.

A nagyobb uradalmakban már az erdők védelmével, az erdei haszonvételek számbavételével, az erdők rendjének fokozottabb ellenőrzésével egyidejűleg kezdtek korlátozni a jobbágyok szabad faizási jogát, így az épületfa kitermelését is. Jóllehet az uradalmak másrésről még inkább hozzájárultak az erdők pusztításához, kiadták bérebe hamuzsírregetőknek, abroncsnak való fát vásárló kereskedőknek, kádároknak, deszkametszőknek. Takács Lajos kísérelte figyelemmel a Széchenyi birtokon ezt a folyamatot. A Sopron megyei erdeikben már 1730-ban erdőőrésget szerveztek er-

dőispánnal.⁸ Dél-dunántúli majorjaik környékén, így Somogyban is később terjedt ki az uradalmi vezetés figyelme az erdők védelmére.

Mária Terézia 1769. évi országos erdőrendtartása⁹ a jobbágyok építkezéséhez szükséges fa kivágását uradalmi engedélyhez kötötte. Az 1772. december 21-i uralkodói leirat,¹⁰ illetve az 1776. június 10-én kelt helytartótanácsi országos hatályú rendelet¹¹ az erdők védelmében már a szilárd, legalábbis nyers anyagokból készült falak készítését rendelte el, fát csak a nyílászárókhoz és tetőhöz engedélyezve. A megyék hamarosan csatlakoztak saját rendeleteikkel a faépítkezés ellen, esetleg nagyobb részletességgel szólva arról, miként engedélyezik az építkezést (falak, tetőzet, kémények emelése, szilárd anyaga).¹² Somogy megyének ilyen tartalmú statutumáról ezideig nem tudunk, az uradalmak ügyintézői, jobbágykérvényekre, panaszokra adott válaszai az „Urbáriumra”, a „Felség” vagy a Helytartótanács rendeletére hivatkozva válaszolnak a talpfák, póznák és más épületfaanyagok igénylésére korlátozó céllal.¹³ Pl. pusztaszemesiek esetében a Helytartótanácsra.

Az, hogy a talpfák, szeglábak, póznák kivágását pénzbeli fizetéshez és robothoz köthették az uradalmak, még nem jelentett igazi korlátozást, a faépítkezési hagyományok elhagyását.¹⁴ Ehhez tiltás kellett, az engedélyek megtagadása és esetleg a másféle technikákhoz értő szakemberek alkalmazása, segítségül adása.

A Somogy megyei Széchenyi birtokokon az erdőhasználat erőteljesebb szabályozása az 1787. évi november 2-i Instrukciót követően következett be. Ebben megerősítette az Urbáriumnak azt a szakaszát, hogy a favágást urasági rendelkezés köti, a jobbágyok épület- és szerszámfát csak cédula ellenében kaphatnak. Az épületfa kitermelését a téli hónapokban lehetett csak elvégezni, a jobbágyok faigényét a tagosított erdőfoltok, megyék írtásával kellett kielégíteni.¹⁵ A Festetics birtokokon folyó uradalmi és paraszti építkezésekre vonatkozóan minden részletre kiterjedően Nagyváthy János 1795. évben kelt „Instrukciója” foglalta össze a tennivalókat.¹⁶ Széchenyi Ferenc tíz évvel később kelt Rendeléseinek „Erdőkre nézve” című fejezete tárgyalta hasonló részletességgel minden helysége és az erdőkielés, erdőgazdálkodás minden ágazatára vonatkozóan kívánalmait,¹⁷ s ez jelzi, hogy a XIX. század elejére tovább szigorodott az erdőhasználat rendje. Az említett rendelkezésben szerepel az

is, hogy „iparkodjanak a jobbágyok, ahol csak lehet és arra való föld vagyon, házaikat tömésből vagy fecske rakásból és nem fából csinálni.” Kiemelte, mint dicséretes példákat a marcali és kőröshegyi lakosokat és a német jobbágyokat, hogy „különös meglepődésére az uraságnak és önnön maguk javára házaikat és hajlékaikat sárból tsinálni kezdték.” A kiemelt német jobbágyok a megye északi felében élők, a pusztaszemesiek voltak bizonyára és a bizeiek, akik közül kikerültek az uradalom („bizeik”) „háztömői”¹⁸ és nem a dél-somogyi területen élő szulókiak, akiknél – mint a későbbiekben kiderül – tovább fennmaradtak a talpas, favázás falépítés hagyományai. A továbbiakban arra a kérdésre keresek választ:

1. Miért kezdtek előbb földfalú, sárfalú házakat építeni a szemesiek, mint a szulókiak, 2. a szulóki faépítkezés jellegzetességeiről mit lehet kideríteni 1803–5-ös évekből és mikor kezdtek itt sár- vagy vályogból való falakat építeni.

1. Pusztaszemes betelepítésének körülményei és a fából való falak építésének megtiltása

Pusztaszemes praediumot aránylag későn telepítette be a Széchényi uradalom dohány termesztéséhez értő németekkel. Az 1786. július 10-én kelt települési szerződést 18 szerződéses zsellér írta alá.¹⁹ A Helytartótanács ugyanezen év végén szeretett volna német csoportokat küldeni az uradalom területére, de Zimányi András marcali inspektor 1786. decemberében kelt válaszlevelében közölte, hogy Szemesre már beköltöztek a svábok és az uradalomnak már nincs több betelepítésre alkalmas pusztája.

Az új lakosok már 1787 elején panasszal fordultak a vármegyéhez mondván, hogy félnek, hogy elűzik őket és kárbavész eddigi munkájuk.²⁰ Andrich Péter árendás ugyanis megtiltotta a megkezdett építkezések folytatását és mindennemű épületfa kivágását. Ezideig irtási munkákat is végeztek, épületeik egy része csak félig kész. 1787. április 14-én Csapody Gábor bíró jelenlétében két bálványosi molnár és négy kőröshegyi ember értékelte fel az épületeken, az irtásokon vagy egyéb módon végzett munkájukat összesen 177 forint 12 krajcárra. E felmérés dokumentumán már nem az alapító tizennyolc, hanem harminckét családfő neve szerepelt. A vizsgálat eredményeként az uradalmi vezetésnek intézkednie kellett. Hochlajtner József marcali tisztartó adja ki az utasítást Andrich Péter bérlőnek. A helyi bíróval fel kellett mérnie, hogy a szomszédos juti, marosi helységeknek volt-e tüzi- és épületre való, a kőröshegyieknek épületre való faizási joga a pusztán. Mint a levélből kitűnik, félt, hogy „elszélednek” az idegyűlt lakosok, mikor leteltek a „szabad esztendő”. Ez esetben – mint írja – az szokott bekövetkezni, hogy „más helységekbe kivert dologtalan és a földműveléshez szükséges eszközök nélkül szűköldődő, az adót és közterhek viselését kerülő emberek” jönnek. A kedvezmé-

nyes két szabad év elteltével elmenekülnek. Ezért az itt lévőeknek tettek engedményeket, lehetővé tették a további építkezést, de a Helytartótanács 1787. május 9-i rendeletére hivatkozva korlátozták a faanyagok felhasználását: „Köböl vagy téglából, vagy az nem lévén nyers téglából avagy válogból” kellett a falakat készíteni azontúl. „Ugyan ehhez képest keményen meg kell inteni...hogy az épületek derekának semminemű fát ne merészellenek vágni, földfának pedig nem más helyen, hanem ott, ahol az uraság tisztjei által ki fog mutattni és ott is ollyas fákat, melyek nem gyümölcsstermők. A kertelések helyett pedig az erdő konservatiojából kiadott parantsolatok szerint árkokat húzzanak.”²¹ Tehát a boronafal és talpas-vázás és sövényfal készítését teljességgel megtiltották és a fából való kerítéseket is.

A szomszédos helységek lakói nem nézték jó szemmel a németek betelepítését, mivel itt a Szemesi praediumban tudtak földeket bérelni és itt jutottak épület- és tüzifához is. A marosiak 1787 decemberében írt panaszos levelükben arra hivatkoztak, hogy eddig épület- és tüzifát, abroncsot kaptak e pusztáról és árvíz vagy szárazság idején állataikat télen-nyáron itt legeltették. A jutiak hasonlóan részesedtek eddig a szemesi határból. A kőröshegyiek is féltették az addigi épület- és tüzifajuttatást, de a szántási és legeltetési lehetőségeket is, mivel homokos a határuk és ráadásul a Balaton gyakran elönti. („el vetett gabonánknak csak magvát alig hozza”)²² A panaszos levelekkel már nem tudták megakadályozni, hogy Pusztaszemes a németeké legyen. A Helytartótanács is jóváhagyta 64 fél hellyel a helység betelepítését „svábokkal” 1787. decemberében. Valószínűleg többen jöttek az első két évben, mint azt az uradalom jónak látta volna és ezért Szulokra, Bizére szeretett volna áttelepíteni fél helyes jobbágyoknak. De itt szegényebb volt a telepések nagy része annál, hogy a fél telek műveléséhez elég igaerejük és eszközük legyen. Zimányi András inspektor ezt írja: „húsz német lakosok igen tehetetlenek, amint magok is vallják, maguknak annyi marhát megszerezni, amennyi fél sessió munkájának véghezviteléhez szükséges legyen, így tehát ők Szulokra sem pedig Bizére tehetetlenségek miatt, mint fél hely bírók által költözni nem akarnak, hanem inkább könyörögnék, hogy ők megnevezett Szemesi pusztában mint fertály helyesek megmaradjanak.” E negyed telkesek járandósága között is szerepelt, hogy kapnak tüzifát és épületekre kijelölt fát is, amely kifejezés magában hordozza, hogy engedélyhez kötötték a kivágandó fát.²³

A későbbiekben kiderül, hogy bár az épületfa kitermelését szigorúan korlátozta az uradalom, az erdőt, erdei legelőket továbbra is kiadta bérbe a szemesieknek, a környező falvak népének (Németegres, Kötöcse, Kőröshegy), de más földbirtokosoknak is (pl. 1801-ben Zichy Miklósnak egy legelőt az andocsi úton 140 Ft-ért). A kiadott legelőket az uraság „major ökrei”, kecskéi és a konvenciók cselédek marhái is járták. Ha jó makktermés volt Kis Asszony napjáig tartott a bér-

let, mert a makkot külön kiadták, egyébként szeptember 1-ig. Az állatokkal történő legeltetés is rontotta az erdők minőségét, ez mégsem gátolta meg az erdők bérbeadását az uradalom részéről. Viszont szigorúan büntették az erdőből történő tolvajlásokat, a lopásban tettenérteket (pl. 1802 márciusában egy kötcsei ember abroncsfát akart elvinni, május 5-én egy kapolyi ember szárazfát, június 21-én egy kapolyi asszony vargányát lopott, többen marhákat hajtottak be engedély nélkül).²⁴

Ha viszont az uradalom érdeke úgy kívánta, biztosított soronkívül is jó épületfát, vagy jó minőségű szerszámnak való fát is. 1806-ban pl. szőlőterület létesítésére „szőlő plántálására” adott területet a szemesieknek a szokásos időre szóló (6 esztendő) szolgáltatási kedvezménnyel. Viszont az *első pince és prés építéséhez szükséges fat, a gypukhoz szükséges tuskét* ingyen engedte a gazdáknak kitermelni és nekik is kellett elszállítaniok.²⁵

2. A szulokiak faépítkezésének adatai 1803–5-ből és a fából való falak készítésének elhagyása

Szulok 1750-ben népesedett be szintén dohány termelésére behívott német lakosokkal, s mint korábbi telepítésű helység sokkal kedvezőbb feltételekkel, mint Pusztaszemes. Pl. a község lakói kezdettől fogva pénzzel váltották meg robotjukat, melynek eredményeképpen kevésbé voltak kötöttek gazdálkodási lehetőségeik, mint a környezetükben élő magyar jobbágyfalvaké.²⁶

A betelepülés még abban az időben történt, amikor az uradalom nem korlátozta a faépítkezést, s így valószínűleg környezetükhöz hasonlóan favázás-, talpas-, sövényfalú lakóházakat, gazdasági épületeket készítettek (az utóbbiak között lehetett borona falú is). 1803-ban hatalmas tűz pusztította el a község jelentős részét. Mint ilyen esetekben más falvak is,²⁷ a szulokiak is kérték az uradalom segítségét, ami soronkívül épületfák juttatását jelentette. Így még abban az évben az „égetteknek” a rinyaujlaki, homokszentgyörgyi és remalomi utak mentén dült fából és a „Dráva metszéséből” kitelő fából bocsájtotta rendelkezésre a szükséges anyagot az uradalom, az elosztást a tisztartóra és a jágerra bízva. Így három ízben összesen 801 kocsival 10 286 darab épületfát szállítottak el.²⁸ A kiosztást végző személyeknek írásban kellett rögzítenie, hogy ki mit kapott. E jegyzékből kétő maradt fenn a szuloki iratcsomóban: összesen 8373 darabról, ami nem fedti a fenti 10 286 db-ot. 1804-ben kelt irat szerint 76 személynek a homokszentgyörgyi Hamuházi erdőből a leendő utak számára kijelölt területről tölgyfából 110 *talpfa*, 8 *gerenda*, 8 *koszorúfa*, 49 *szezláb*, 17 *kötés*, 4 *szalufa*, 34 *füláb*, 16 *karó* és 4 *kilincs* jutott a károsultaknak.²⁹ 1805-ből kelt táblázat még több épületfa kiméréséről tanuskodik. Ebben a kimutatásban az is szerepel, hogy milyen épülethez, milyen méretűhöz, milyen rendeltetésű gerendákat szabtak kemény- vagy puha (lágú) fá-

ból. Eszerint 26 ház, 25 pajta, 36 istálló, 2 fészter, 1 szín, 2 kamra, 1 hidas és 1 kovácsműhely, azaz 95 objektum készítéséhez adtak ki faanyagot. Inkább csak a nagyobb méretűekhez (lakóház, istálló, pajta) kaptak a szulokiak anyagot, a kisebb építményeket (ólak, hidas, fészter) valószínűleg másodlagosan használt faanyagokból pótolták és állították össze. Egyes esetekben az egész faanyagot adta, más esetekben csak a kisebb-nagyobb kiegészítéseket biztosította az uradalom a meglévőkhöz. Hat pajta esetében nem tűzkárosultaknak is adtak faanyagot. Keményfából így e kimérés alkalmából 211 darab talpfa, 620 *filáb*, *szezláb*, 31 *mestergerenda*, 1 *koszorúfa*, 17 *figerenda*, 1 *szelemen*, 20 *pallásgerenda* jutott, puhafából 12 *mestergerenda*, 140 *koszorúfa*, 748 *figerenda*, 372 *ollófa*, 70 *szelemen*, 3444 *léc* és 2238 *szalufa*.³⁰ A fából levő épületalkatrészek elnevezése megegyezik a később is ismert belső-somogyi magyar megjelölésekkel, mint a fal alapját képező *talp* vagy *talpfa*, az épületek, illetve az egyes helyiségek sarkainál álló függőleges gerendák a *szezlábak*, a *koszorúfa* a falak tetjén a szezlábakat összefogó szerkezeti elem, a *figerenda* a koszorúgerendákon fekvő fák neve, az *ollófa* (később rákláb is a neve) párban a figerendákba csapolva a *szelemengerendát* tartották, s vele a tetőszerkezet alapelemei voltak, a *szalufák* szintén párban a koszorúfákat és a szelement kötötték össze és rájuk helyezték el és rögzítették a héjzajatot tartó *léceket* keresztben, stb.³¹ 1804-ben kelt iratban *kilincsről* (később ismert kölincs néven is) is szó esett. Ez ívelt fadarab volt, amely a talpfát és a szezlábat rögzítette egymáshoz, a *mestergerenda* pedig a mennyezetet tartotta.

A felsorolt kifejezésekből, illetve a feltüntetett mennyiségekből nyilvánvaló, hogy ekkor általános Szulókban (és bizonyára a környékén is) és szükség – lásd tűzeset – alkalmával leggyorsabban létrehozható a talpas-vázás fal. Szinte minden épülethez kértek talpfát (211 db-ot), s ha nem kértek, akkor esetleg már rendelkeztek vele. Sövényfal készítéséhez szükséges vesszők kitermeléséről nem esett szó, falat rögzítő karókból sem mértek ki sokat (16 db). Mégis valószínűbbnek tartom, hogy inkább karóval rögzített favázás falak készültek, ebből sokkal több maradt fenn Belső-Somogy déli felében a XX. századig rangosabb faépületek esetében, mint talpas-sövényfalas.³² Szinte kizárólagosnak tűnik nagyobb méretű objektumok esetében (lakóház, istálló, pajta) az ollóágas-szelemenes tetőszerkezet (hosszúágasról szó sem esett), s ennek anyaga többnyire puhafa (ollófa, szelemen), de a szalufa, kötésgerenda, füláb (figerenda) szerencsésebb esetben keményfából készült, a talpfához, szezlábhoz, koszorúfához kizárólag keményfát adtak.

Érdemes figyelembe venni az egyes épületek méreteinek adatait, amelyet ölben adtak meg. A házak többsége 7 öl hosszú, 3 vagy 3,5 öl széles (13,23 m×5,67 m vagy 6,61 m), de voltak nagyobbak is (8; 9,5; 10 öl, 12,5 öl hosszú is). Az istállók magasabb száma arra is utal, hogy néhány udvarban két istálló

is volt, bizonyára külön a lovaknak, külön a marhák-
nak. Felmerül a kérdés, hogy volt-e külön dohánysi-
mítás és szárítás céljára épített pajta, vagy a meglé-
vőkben alakítottak erre szolgáló részt. Ezen iratok
alapján erre nem lehet válaszolni. A pajtákból egyet-
egyet kértek a gazdák, de nem tudjuk, hogy rendel-
keztek-e már ilyenekkel az udvarukon. Alapterületüket
illetően 5,5 öl×3 öl-től 9,5 öl×3,5 öl méretűig különféle
méretűek voltak, de a legtöbb 7 vagy 7,5 öl-nél nem
volt rövidebb.

Nem esett szó a lakóépületekkel kapcsolatban ké-
mények készítéséről. Valószínűnek tartom, hogy füs-
tös-konyhákat építettek, mert favázás házakban ekko-
riban még nem volt szokásban kémények emelése,
inkább csak vert falu, vályog- vagy téglafalúak eseté-
ben.³³

Széchenyi Ferenc 1805-ben írt ún. Rendeléseit,
közte az építkezés korszerűsítésére vonatkozó része-
ket a községekben fel kellett olvasni.³⁴ Szulókban is
ettől kezdve történhetett erőteljes változás. 1811-ben
készült kérvény már ezt az állapotot mutatta. Ebben
tetőnek való fáért könyörögnek „mivel az *Méltóságos*
Uraság rendelése és parancsolatja az volt, hogy mink
az mi házainkat téglából és válogból rakjuk, mink
ugyanazon Méltóságos Uraság parancsolatját bé tel-
lesítettük és amennyire lehetett, kötelességeinknek
eleget is tettünk”.³⁵

De előfordult később is olyan kérvényező, aki a ren-
delkezést nem tartotta be. 1814-ben néhány szegény

ember „víz által tönkrement és összedőlt házak” újr-
építéséhez, illetve csak javításához kért talpgerendá-
kat. semmi mást.³⁶

* * *

Az ismertetett dokumentumokkal igyekeztem So-
mogy megye paraszti építkezésének táji különbségei-
ről, a fából való és a sárból, vályogból való falak vál-
tásának időszakáról, a XVIII. és XIX. század forduló-
járól újabb részleteket közölni. Ebben az időszakban
sok szó esett az uradalmi iratokban az épületfákról,
de a feljegyzések többsége csak elnagyoltan, közvet-
ve ismerteti a meglévő paraszti építkezés sajátossá-
gait. Ezért becses minden olyan irat, amely a szoká-
soslál nagyobb árnyaltsággal utal a paraszti építke-
zés meglévő, illetve átalakulásban lévő hagyományai-
ra. Külön szándékom volt olyan tudományos közhe-
lyek cáfolása, mint pl. az, hogy a betelepített németek
előbb tértek át az újabb építési technikák alkalmazá-
sára, mint a magyar jobbágyok. Pl. a jómódú Szulók
német lakosai környezetükhöz hasonlóan tovább ra-
gaszkodtak a faépítkezés hagyományaihoz, mint a
külső-somogyiak, köztük a náluk szegényebb, de ké-
sőbbi telepítésű pusztaszemesi németek. Ez utóbbi-
aknál már betelepülésük második évében érvényt
szereztek az uradalom tisztjei az erdőt óvó, épületfa
kitermelésének korlátozását célzó királyi, helytartó-
nászi és földesúri rendeleteknek.

J E G Y Z E T E K

- 1 Országos Levéltár (továbbiakban OL) P623 Törzsléltár Széchényi család IV. kötet 17. szám 229. csomó (továbbiakban P623 IV. k. 17. sz. 229. cs.) Praedii Pusztaszemes.
- 2 OL P623 IV. k. 34. sz. B. Urbarialia et Oeconomica. Oppidi Szulok 245. cs.
- 3 *Zentai Tünde*: Domus rusticae Baranyienses. Szentendre 1989. 7–12.
- 4 Pl. a szekszárdi apát 1753-ban engedélyhez kötötte az épület- és tűzfának a kitermelését
- 5 *Hajdu Lajos*: Az új honfoglalás évszázada. Tolna megye fejlődése 1686 és 1790 között. In: Évszázadokon át Szerk.: K. Balogh János 1978. 354
- 6 *Zentai T.*: 1989. 21.
- 7 A Széchényiek somogyi birtokain pl. biztosítottak zsuppoló embert (OL P623. IV. k. 1. sz.) Gazdasági iratok. (Dominium Marcali et Csokonya. G/II. Acta oeconomica 212. cs.) – pl. Alsósegedről idézi *Takács Lajos*: A Kis-Balaton és környéke. Kaposvár 1978. Somogyi Almanach 27–29. 110. p.
- 8 *Takács Lajos*: Irtásgazdálkodásunk emlékei. Budapest 1980. 329.
- 9 *Tagányi Károly*: Magyar erdészeti oklevéltár II. Budapest 1896. 296–314.
- 10 OL Magyar Kancelláriai Levéltár. A. 39. Acta generalia 1772. 5831. sz. Idézi *Zentai T.* 1989. 8–9. p.
- 11 Ld. a 10. jegyzet csak a 2741. sz.
- 12 Pl. Heves, Nógrád, Szabolcs megyék. Ld. *Zentai T.* 1989. 9–10.
- 13 OL P623 IV. k. 17. sz. 229. cs. A. Acta Impopulationem Praedii Pusztaszemes 84–85. p. 1787. dec. 4.
- 14 Ezt mutatja a sok-sok jobbágykérvény épületfák kitermelésének engedélyezésére, a sok szerződés a megállapodásokról pl. a Széchényiek somogyi birtokairól kb. 1810-ig (OL P 623 IV. kötet községi anyagai)
- 15 OL P623. IV. k. I. sz. Dominium Marcali et Csokonya. G. Acta Deconomica. 212. cs.
- 16 *Nagyváthy János*: Közöséges Instrukció a Mtsgos Tolnai Festetics György királyi kamarás uradalmaiban gyakoroltatni szokott Gazdaságnak rendjén keresztől. Kézirat 1–438. Helikon Könyvtár M. s. XXVI. 43.
- 17 Ld. 15. jegyzet. Külön érdeme a „Rendelés”-nek, hogy nagyon szigorúan veszi azt, hogy elsősorban a tisztek tartsák be és mutassanak példát az erdő kímélésében.
- 18 OL P623 IV. k. 3. sz. Oppidum Marcali C(1741–1845.) Urbarialia oeconomica dimensionalia.
- 19 U.ott. OL P623. IV. k. 17. sz. 229. cs. A. 1–20. p. Gótbetűs eredeti irat.
- 20 U.ott, de 27. p. A magyar nyelvű kérvényt Joannes Hegedüs döröcskei nótárius írta
- 21 U.ott de 84–85. p.
- 22 OL P623 IV. k. 17. sz. B. Urbarialia Oeconomica Praedii Pusztaszemes 229. cs. 2–15. p.
- 23 OL P623 IV. k. 17. sz. 229. cs. A. Acta Impopulationem Praedii Pusztaszemes 1786. július 10. 197. p.
- 24 OL P623. IV. k. 17. sz. B. 229. cs. 18–23. p.
- 25 U. ott 67. p.
- 26 *Bognár Tibor*: Szulok nagyközség társadalma és gazdálkodása a dualizmus első évtizedeiben. PAB–VEAB évkönyv. IV. Veszprém 1982. 125. Ld. 2. jegyzet.
- 27 Pl. Alsósegeden még 1818-ban is. OL P623. IV. k. 22. Possessio Alsóseged C(1773–1817) 235. cs. Acta oeconomica et colones concernentia.
- 28 OL P623. IV. k. 34. sz. Oppidi Szulok B. Urbarialia et oeconomica 245. cs. 219. p.
- 29 U.ott 221. p.
- 30 U.ott. 223–226., név szerint szerepel
- 31 *Knézy Judit*: Favázás lakóházépítkezés emlékei a belső-somogyi Csököly, Gige, Kisbajom, Rinyakovácsi községekben. Somogyi Múzeumok Közleményei I. Kaposvár 1973. 209–221.
- 32 *Zentai Tünde*: A dél-dunántúli település és népi építkezés változásai a XIX. században. Ház és Ember 1980. I. 79–80. és Ld. 31. jegyzet.
- 33 *Zentai Tünde*: A lakóház tüzelőberendezésének és füstelvezetésének alakulása a Dél-Dunántúlon. Ház és Ember 6. 1990. 88–89.
- 34 „Közönséges parantsolat adassék ki a mely minden helységben a község előtt felolvastassék, hogy mivel az erdők napról-napra pusztulnak...” stb. idézi *Takács Lajos* 1978. 108.
- 35 OL P623. IV. k. 34. sz. B. 245. cs. Oppidum Szulok Acta Urbarialia et oeconomica (1750–1824)
- 36 Nagyon gyakori házjavítási mód volt a nedvességnek leginkább kitett és legnagyobb terhelést viselő fatalpak cseréje.

JUDIT KNÉZY: RESTRICTIONS AND DECREASING POSSIBILITIES OF TIMBER CUTTING IN TWO VILLAGES IN COUNTY SOMOGY

Resume

In county Somogy in the last third of the 18th century the manors generally started to restrict the wood-felling and cutting of the serfs for timber, tool- and firewood use, they cancelled the free common of estoves. The decrees of the authorities following urbarium (in 1767, 1772, 1776) prohibited or restricted to pull up wooden walls. Among the estate documents written at the end of the 18th and at the beginning of the 19th centuries there are several applications, complaint letters and farming measures concerning timber, but most of them mention the characteristic features of the already existing rustic architecture only roughly or indirectly. This is the reason why every piece of document is so important which describes or mentions the relevant features of the traditions of peasant architecture in more details or more precisely. Some of those can be found in the archives of the Széchényi family related to Pusztaszemes and Szulok.

At Pusztaszemes, a praedium of Külső-Somogy, the German inhabitants, who had been settled there in

1786, were prohibited to use timber already in the first year of their settling. After they had submitted a letter of complaint they were prohibited to use any kind of wood for building walls. Later the management of the Széchényi estate brought up the German villages as examples of wattle or mud house construction to the villages which wanted to preserve their wooden construction traditions. The inhabitants of Szulok, who had been settled before the order prohibiting wooden constructions, received wooden building material even after the burning of the village in 1803 so that they could rebuild their houses and farm buildings with wooden-based and -structured walls and scissor-framed roofs. The precise lists of the measurement of timbers tell a lot of important details about the traditions of wooden constructions of this region. It was only after 1805 that more and more wattle or mud walls were built in this village as a result of the strict measures of the estate.

JUDIT KNÉZY: BESCHRÄNKUNG DER BAUHOZLFÄLLUNG UND IHRE ABNEHMENDE MÖGLICHKEITEN IN DEN ZWEI GEMEINDEN VON SOMOGY-KOMITAT (1786–1814)

Zusammenfassung

In Somogy-Komitat begannen die Herrschaften schon im letzten Drittel des XVIII. Jahrhunderts zu beschränken, den Leibeigenen das Bau-, Werkzeug- und Brennholz abzuholzen, man schaffte das freie Ausfällungsrecht ab. Die nach dem Urbarium ausgegebenen behördlichen Anordnungen (1767., 1772., 1776.) verbot oder beschränkte man die Hausmauern aus Holz zu bauen. Die am Ende des XVIII. und am Anfang des XIX. Jahrhunderts aufgezeichneten herrschaftlichen Dokumente, Aufträge, Klagenbriefe und wirtschaftlichen Massnahmen betrafen oft das Bauholzproblem, aber die Besonderheiten des gegenwärtigen Bauernbaues wurden in den meisten Aufzeichnungen nur oberflächlich und indirektweise beschreiben. Aus diesem Grund ist jede Unterlage, die die wichtigsten Einzelheiten des traditionellen Bauernbaues auf ausführlicherer Weise beschrieb oder betraf, wertvoll. Solche Unterlagen sind im Archiv von Széchényi-Familie zu finden (z. B. von Pusztaszemes und Szulók).

In der Gemeinde von Äussen-Somogy namens Pusztaszemes beschränkte man für die im Jahre 1786 an-

gesiedelten deutschen Einwohner schon im Jahre ihrer Einsiedlung, Bauholz zu verbrauchen, dann in Antwort auf ihren Schreiben verbot man, ihnen die Mauern aus allerlei Holz aufzuziehen. Später nannte die Leitung von Széchényi-Herrschaften für die die anderen Traditionen bewahrenden Dörfern die Besterbung der deutschen Dörfern nach dem Drech- und Tegelmauerbau als Beispiel. Die vor den den Holzbau verbietenden Vorschriften hierher eingesiedelten Einwohner von Szulók bekamen von der Széchényi-Herrschaften Holzmaterial, das man verwenden konnte, an Stelle der zugrunde gegangenen die neuen Wohn-, Wirtschaftsgebäude mit Unterlagen, Riegewände sowie mit scherenförmiger Dachkonstruktionen zu bauen. Die ausführlichen Listen mit Angaben über die Abmessung des Bauholzes zeigten uns zahlreiche Einzelheiten der Holzbautraditionen dieser Gegend. Laut strengsten Vorschriften und Verordnungen der Herrschaften begann man erst nach 1805, in diesem Dorf Drech- und Tegelstampfbau zu machen.